

Virágh Enikő Anna

ELTE, Szociológia Doktori Iskola

A „megkérdőjelezhetetlen áldozat” diszkurzív konstrukciója Genderrel és osztállyal kapcsolatos önreprezentációk a nemi erőszak áldozatának narratívájában

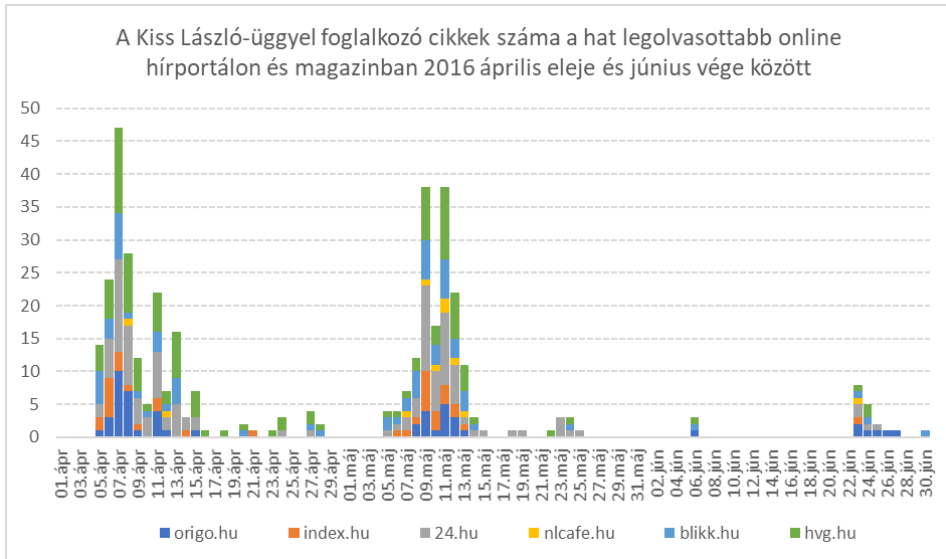
A nemi erőszakos ügyek tárgyalása (szemtanúk és bizonyítékok híján) a tárgyalótermekben és a médiában is gyakran a „Ki mond igazat?” kérdésre szűkül, ahol végső soron a vádló és a vádlott hitelessége kerül mérlegre (Phipps 2009). Mind a büntetőjogi rendszer, mind a közvélemény, mind a média határt húz az „érdemtelen” és a „megkérdőjelezhetetlen” nemi erőszak áldozat közé, ami befolyásolja az ügy megítélését, az áldozat hitelességét és ezzel a felé irányuló szimpátia és a vele vállalt szolidaritás mértékét is (Greer 2017; Phipps 2009). A megkérdőjelezhetetlen áldozatiság pedig összefüggést mutathat a nemi rendben elfoglalt pozícióval (Connell 2000; Schippers 2007), és az osztályhelyzettel is (Skeggs 1997). Tanulmányom középpontjában a Kiss László-ügyben szereplő áldozat narratívájának elemzése áll. Elemzésemben a hangsúlyt a genderrel illetve az osztállyal kapcsolatos önreprezentációk vizsgálatára helyezem. Annak bemutatására teszek kísérletet, hogy az áldozat narratívájában milyen femininitás- és osztályhelyzet-konstrukciókon keresztül teremődik meg a megkérdőjelezhetetlen áldozat képe és ezen keresztül a hitelesség, hogyan erősítik, illetve gyengítik egymást a gender-, illetve az osztályhierarchiában elfoglalni szándékozott identitáspozíciók, végül hogyan hat vissza mindez a társadalmi nemek fennálló hierarchikus rendjére.

Bevezetés

A Kiss László-ügy 2016 április 5-én kezdődött, amikor egy online bűnügyi lap megírta, hogy Kiss László, a magyar úszóválogatott szövetségi kapitánya 55 évvel korábban csoportosan elkövetett nemi erőszak miatt börtönben ült. Egy nappal rá a Magyar Úszó Szövetség vezetősége támogató nyilatkozatot tett közzé, amelyben kiálltak Kiss László mellett, az áldozatról pedig elterjedt, hogy már nem él („Sportbotrányok 2016-ban” 2016). A közfelháborodásra hivatkozva Kiss László április 7-én lemondott százhalombattai alpolgármesteri, majd a szövetségi kapitányi tisztségéről, ugyanakkor tagadta, hogy a szóban forgó bűncselekményt valaha is elkövette volna.

1961-ben koholt vádak alapján, koncepció perben született meg az a döntés, amelyet utóbb ártó és lejárato szándékkal tettek közzé rólam. [...] Kijelentem, hogy az ítéletben foglalt cselekményt soha, semmilyen körülmények között nem követtem el. („Kiss László tagadja az erőszakot” 2016).

A Kiss László-ügyben állást fogláló ismert emberek nyilatkozatai pár hétig felszínen tartották az ügyet a legolvasottabb online híroldalakon, április végére ugyanakkor elfogytak a témával foglalkozó cikkek (lásd: 1. ábra). Május elején azonban jelentkezett a halottnak hitt áldozat, Takáts Zsuzsanna, és interjút adott az *RTL Klub*nak, ami május 7-én került adásba. Az ügy azután jutott nyugvópontra, hogy május 10-én Kiss László személyesen, kamerák előtt bocsánatot kért az áldozattól, elismerte bűnösségét és a százhalombattai díszpolgárságáról is lemondott. A százhalombattai önkormányzat, amely az áldozat előkerüléséig megosztott volt a Kiss László-ügy kezelésének kérdésében, rendkívüli ülésen elfogadta a lemondását, és még aznap levették a nevét a róla elnevezett uszodáról is („Sportbotrányok 2016-ban” 2016). A Kiss László-ügy egy nemi erőszak nyilvános leleplezése, és mint ilyen maga is (szimbolikus értelemben vett) erőszakként értelmezhető, amennyiben a megvádolt személy ellen magas szintű társadalmi agressziót vált/hat ki, társadalmi megbecsülését súlyosan fenyegeti. A nyilvános leleplezés szokásos dramaturgiája, az áldozat védelmében megfogalmazott, de elsősorban az elkövetőre fókuszáló, vádoló retorika szinte elkerülhetetlenül dichotómmá teszi az értelmezési keretet: a közönséget állásfoglalásra kényszeríti (Boltanski 1987, 12). Az erőszak olyan szélsőséges emberi konfliktus-helyzet, amelyben a külső szemlélő nem maradhat semleges (Virág 2001, 143). Hasonlóan más ember által előidézett súlyos traumákhoz, – szemben például a természeti katasztrófákkal, ahol jóval egyértelműbb az áldozatokkal való együttérzés – a kívülállóra óriási nyomás nehezedik, hogy „válasszon” az elkövető és az áldozat közül (Herman 2015, 7). A Kiss László-ügyben elhangzó megszólalások ennek megfelelően szintén polarizálnak: az üggyel kapcsolatban nyilvánosan megszólalók jellemzően beállnak valamelyik oldalra: azzal, amit mondanak, vagy a vád, vagy a védelem érvelését erősítik (Virágh 2019, 118).

1. ábra
A Kiss László-ügy

Ahogy az 1. ábrán is látszik, A Kiss László-ügy két jól elkülöníthető nagy hullámra osztható¹ az ügy kirobbanásakor hat legolvasottabb² online híroldalon, illetve magazinban megjelent cikkek alapján. A két hullám markánsan eltér abban a tekintetben, hogy az ügyben megszólalók ki mellé állnak inkább: az ügy első szakaszában, az áldozat előkerülése előtt az áldozattal illetve az elkövetővel szolidáris megszólalások aránya 19:27 volt, míg az áldozat előkerülése után, a második hullámban 29:6 (míg a be nem sorolható megszólalások száma az első szakaszban 3, a második szakaszban 2 volt).³ Mindehhez hozzátéve, hogy Kiss László az ügy elején tagadt és perrel

¹ Június végén egy harmadik, az előző kettőnél jóval kisebb hullám is látható, ami egy újabb áldozat jelentkezéséhez köthető. Az új áldozat szintén arccal és névvel ad interjút, ezúttal a TV2-nek („Exkluzív: Kiss László újabb áldozata vall” 2016). A hírt átveszi a legtöbb online médium (pl: „Kiss László újabb áldozata állt ki” 2016), az újabb fejlemény azonban annak ellenére sem ver nagy hullámokat, hogy az esemény (ez esetben nemi erőszak kísérlete) évekkal Kiss börtönből való szabadulása után történt. Sem újabb kiállásra, sem újabb bocsánatkérésre nem kerül sor. Jelen tanulmányban csak Takáts Zsuzsanna (az első áldozat) narratívájával foglalkozom.

² Forrás: „Beköszöntött a tavasz az áprilisi toplistákba” 2016.

³ Ezek a legnagyobb hat online hírportál illetve magazin cikkeiben, vagy az azok által idézett vagy hivatkozott beszélgetésekben megjelenő, kívülálló (nem áldozat, nem elkövető és nem leleplező) által megfogalmazott, az ügygel kapcsolatos, közvetlenül Kiss Lászlóra vagy Takáts Zsuzsannára vonatkozó véleményt tartalmazó megszólalások. Az elkövetővel szolidáris megszólalásoknak az elkövetőt részben vagy egészben felmentő, a nemi erőszakot megkérdőjelező vagy relativizáló és annak leleplezését elítélő, Kiss Lászlót áldozatnak látató,

fenyegetőzött, az áldozat interjúja után viszont bocsánatot kért, valamint az áldozat előkerülése után az addig legalábbis megosztott, inkább Kiss mögött álló Százhalombattán is megfordult a közhangulat („Most már saját városa is kiállhat Kiss László mögül” 2016), feltételezhető, hogy a döntő fordulatot az ügyben az áldozattal készült interjú jelentette.

Jelen tanulmány annak bemutatására tesz kísérletet, hogy az áldozat narratívájában milyen femininitás- és osztályhelyzet-konstrukciókon keresztül teremődik meg a hitelesség a megkérdőjelezhetetlen áldozat képén keresztül, hogyan erősítik, illetve gyengítik egymást a társadalmi nemi illetve az osztályhierarchiában elfoglalni szándékozott identitáspozíciók, végül hogyan hat vissza mindez a társadalmi nemek fennálló hierarchikus rendjére.

Nyilvános leleplezés és az áldozatiság hierarchiája

Boltanski (1987, 41–43) a *Le Monde* című laphoz írt, valamilyen jogtalanság vagy igazságtalanság nyilvánosság előtt való leleplezésének szándékával íródott olvasói leveleket és azok megítélését elemezve azt az eredményt találta, hogy a leleplezések legitimitása, vagyis a leleplezők által bemutatott ügyek hitelessége a szereplők egymáshoz viszonyított arányától és a köztük lévő távolságtól is függ. A leleplezések négy jellemző szereplője a leleplező (Boltanski kutatásában a levél írója), az áldozat (akinek a javára), az üldöző (akinek a kárára a leleplezés történik) és a bíró (nyilvános leleplezés esetén a közvélemény). A távolság Boltanski értelmezésében a szereplők egymáshoz való viszonyát, illetve e viszony egyediségének mértékét jelenti. Nagy a távolság két szereplő között akkor, ha nem ismerik egymást és nincs köztük semmilyen kapcsolat, kicsi pedig akkor, ha például szakmai, baráti vagy rokoni szálak fűzik össze őket. Minél nagyobb a leleplező és az áldozat, illetve az áldozat és az elkövető (Boltanski fogalmával: üldöző) közti távolság, annál nagyobb az esély arra, hogy a leleplezést hitelesnek tekintsék, vagyis a történetet igaznak, az áldozatot áldozatnak, az elkövetőt elkövetőnek fogadják el.

Mindehhez hozzákapcsolhatjuk Greer elméletét, aki az áldozatok és a média szempontjából közelít a kérdéshez. A médiában megjelenő bűncselekményeket, illetve az ezekben szereplő áldozatok reprezentációit vizsgálva alkotja meg „az áldozatiság hierarchiájának” fogalmát, ami

vagyis Kiss László védekezését erősítő kijelentéseket nevezem, míg az áldozattal szolidáris megszólalásnak a nemi erőszakot egyértelműen elítélő, azt nem kisebbitő, a felelősséget kizárólag az elkövetőnek tulajdonító kijelentéseket, vagyis a vád érvelését erősítő megszólalásokat tartom. A Kiss László-ügyben az áldozattal illetve elkövetővel szolidáris diszkurzusokról egy korábbi tanulmányomban (Virágh 2019) írtam részletesebben.

alapvetően befolyásolja, hogy a média mennyit és hogyan foglalkozik egy esettel. A bűncselekmény áldozata akkor számíthat a legnagyobb médiaérdeklődésre és szimpátiára, ha úgynevezett „ideális áldozat” (Christie 1986, 18). Az „ideális áldozatok” azok, akik a legnagyobb valószínűséggel kapják meg a legitim áldozati státuszt: a nagyon idősek és a nagyon fiatalok sérülékenyséjük és ártatlanságuk folytán például tipikus „ideális áldozatok”, míg a fiatal férfiak, a hajléktalanok és a drogfogyasztók távol állnak ettől a képtől. Greer szerint a társadalmat rétegző tényezők, mint amilyen a gender, az osztály, az életkor, vagy a bőrszín, szerepet játszanak a legitim áldozati státusz elérhetőségében⁴. Az ideális áldozat szélsőséges verziója a „szakrális áldozat” (*sacred victim*), melyre példa lehet Madeleine McCann. A nyugati középosztálybeli (brit orvos) szülők hároméves kislánya egy portugáliai nyaraláson tűnt el. Az eset, és a szöke, kékszemű, fotogén kislányról készült képek bejárták a világsajtót és kollektív, globális gyászt eredményeztek (Greer & McLaghlín 2012, 398). A skála másik végén ezzel szemben azokat az áldozatokat találjuk, akik nem számítanak legitim áldozatnak, vagy „érdemtelen áldozatnak” minősülnek, és a médiában alulreprezentáltak vagy torz módon jelennek csak meg⁵. A média pedig az áldozatiság hierarchiáján keresztül egyrészt visszatükrözi, másrészt meg is erősíti a társadalomra jellemző egyenlőtlen hatalmi viszonyokat (Greer 2017, 21–22).

A nemi erőszak megítélése

Egy nemi erőszak ügyben a bűncselekmény szexuális jellege miatt a nemi sztereotípiák a szokásosnál is nagyobb szerepet kapnak a megítélésben. A nemi erőszakkal kapcsolatos sztereotípiákra „nemi erőszak mítoszokként” hivatkozik a szakirodalom. Ezek Burt (1980, 217) definíciója szerint „sztereotipikus és téves hiedelmek a nemi erőszakra, a nemi erőszak áldozatára, illetve az erőszaktevőre vonatkozóan”, amelyek társadalomban széles körben elfogadottak. Ilyen hiedelem például, hogy a férfiak nem tudnak uralkodni szexuális késztetéseiken, hogy jellemzően kihívóan öltözködő és viselkedő nőket erőszakolnak meg, hogy a nők gyakran vádaskodnak nemi erőszakkal, vagy hogy a nemi erőszak nem okoz komoly traumát (Payne, Lonsway & Fitzgerald 1999, 49–51). A nemi erőszak mítoszok hatása különösen erősen érvényesül, ha az elérhető információk ellentmondásosak

⁴ Itt kell megjegyeznünk, hogy ezek a fogalmak viszonylat alapúak, és ebbéli minőségükben működnek rétegző változókként. A felsorolás semmiképpen nem jelenti, hogy egyszerűen „összeadhatók” volnának, ennél komplexebb módon, kölcsönös egymásra hatásuk révén vesznek részt az áldozat pozicionálásában, az ideális áldozati reprezentáció konstruálásában.

⁵ A média által torz módon bemutatott csoportok közé sorolja Greer több más mellett a nemi erőszak felnőtt áldozatait is (Greer 2017, 40–41).

vagy hiányosak (Bohner et al. 2009, 27–29). A mítoszok sémaként működnek, és létrehozzák a „valódi nemi erőszak”, a „valódi áldozat” és a „valódi elkövető” meglehetősen szűken értelmezett sztereotípiáit. Ha az áldozat és a története nem felel meg ezeknek a szűk definícióknak, az teret nyit az áldozathibáztatásnak, vagy akár az erőszak megkérdőjelezésének is (Szabó & Virág 2017).

A „valódi nemi erőszak” kifejezést először Estrich (1987) használta, aki megfigyelte, hogy az igazságszolgáltatás során eljáró tisztségviselők különbséget tesznek „súlyosbított” és „sima” vagy „technikai értelemben vett” nemi erőszak között, ez utóbbit pedig jellemzően nem veszik komolyan. A súlyosbított (vagyis komolyan vett) erőszak feltételei valamilyen külső fenyegetés (például fegyver) használata, több támadó (vagyis megkérdőjelezhetetlen túlerő) illetve az volt, hogy az áldozat és az elkövető ne ismerjék egymást (Estrich 1987, 17–20). Du Mont, Miller és Myhr (2003, 469) definíciója szerint a „valódi nemi erőszak” „váratlan támadás során, nyilvános és kihalt helyen, idegen által elkövetett erőszakos behatolás” a valódi áldozat pedig „feddhetetlen erkölcsű fehér nő, aki a védekezés során fizikailag is megsérül”.

Egy korábbi tanulmányomban (Virág 2019, 117) már kitértem arra a látszólagos ellentmondásra, hogy a „valódi áldozat” feddhetetlen erkölcsű nő, miközben az egyik nemi erőszak mítosz éppen az, hogy jellemzően nem a hagyományos értelemben feddhetetlen erkölcsű nőket erőszakolják meg. A „valódi áldozat” a „valódi nemi erőszak” bűncselekmény greer-i értelemben vett ideális áldozata, amely tulajdonképpen indirekt módon áll elő. A nemi erőszak mítoszok sokkal inkább ennek két ellenpontját: az „érdemtelen áldozatot” és a „nem áldozatot” konstruálják meg közvetlen módon. Az „érdemtelen áldozat” az áldozathibáztató mítoszok révén jön létre: bár áldozat, de részben felelős, így szolidaritásra, szimpátiára nem méltó. A „nem áldozat” pedig „a nők gyakran utólag gondolják meg magukat”, illetve „a nők gyakran rágalmaznak nemi erőszakkal” mítoszok (Payne, Lonsway & Fitzgerald 1999, 49–51) általi konstrukció: a „nem áldozat” tehát semmilyen értelemben sem áldozat, hiszen ebben az esetben nem történt erőszak.

A nemi erőszak áldozatok közti hierarchikus viszonyokra több szerző is rávilágít. Benedict (1992, 18–19) amerikai sajtóügyek vizsgálata alapján jut arra a következtetésre, hogy a média a nemi erőszak áldozatait hajlamos dichotóm módon, a két szélső pólus, a „szűz” (*virgin*) és a „kurva” (*vamp*) valamelyikébe tartozóként bemutatni. A címkézésben pedig a nemi erőszakot övező sztereotípiák alapvető befolyással bírnak. Benedict szerint az az áldozat kapja meg könnyebben a „vamp” címkét a médiában, aki (1) ismerte az elkövetőt, (2) aki ellen nem használtak fegyvert, (3) az elkövetővel azonos rasszba, osztályba vagy etnikai csoportba tartozik, (4) fiatal és/vagy csinos és

(5) aki bármilyen szempontból nem felel meg a hagyományos női nemi szerepeknek.

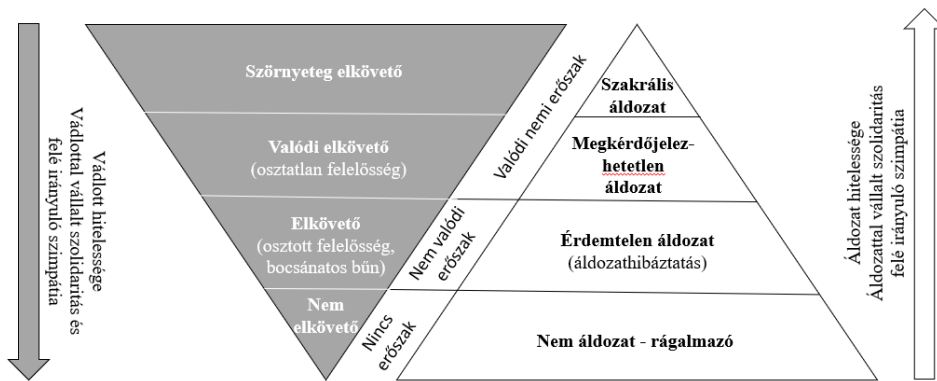
Phipps (2009, 10–12) szerint nemi erőszakkal kapcsolatos ügyekben mind a bíróság, mind a közvélemény határt húz a „jó” és a „rossz” áldozat közé, ahol a „jó” áldozat a tiszteletreméltó (*respectable*) áldozat. Ennek oka, hogy az ilyen ügyek bizonyítékok híján sokszor a ki mond igazat kérdésre redukálódnak, ahol végső soron az áldozat és a vádlott reputációja kerül mérlegre. Tóth Eszter Zsófia (2017, 39) pedig magyar példán, a *Belügyi Szemle* 1963 és 1989 közti nemi erőszakkal kapcsolatos cikkeinek feldolgozása során figyelte meg, hogy a kor rendészeti diszkurzusaiban éles határ húzódik a „tiszteséges” és a „tiszteségtelen” női áldozat között.

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy az áldozatiság hierarchiája nemi erőszak esetén is létezik, és hatása az ügyek megítélésére erőteljes. Ebben az esetben a legitim áldozat a „megkérdőjelezhetetlen áldozat”⁶, aki „érdemes” az együttérzésre, szimpátiára és szolidaritásra. A megkérdőjelezhetetlen áldozat végletes verziója a „szakrális áldozat”, ami nagyon fiatal gyerekek esetén képzelhető el. A megkérdőjelezhetetlen áldozattól az „érdemtelen áldozatot”⁷ éles határ választja el. Az érdemtelen áldozattal történt ugyan erőszak, de azért részben vagy teljes mértékben hibáztatható, ezért nem méltó az együttérzésre sem. Végül a nemi erőszak áldozati hierarchia alján a „nem áldozat” típusát inkább rágalmozóként lehetne leírni. Az áldozat hitelessége, a felé mutatott együttérzés és szimpátia és ezzel párhuzamosan az elkövető elítélése úgy nő, ahogy felfelé mozgunk ebben a hierarchiában.

⁶ A „megkérdőjelezhetetlen áldozat” tulajdonképpen ugyanazt jelenti, mint amire más szerzők „ideális”, „jó” vagy „valódi” áldozatként hivatkoznak. A „megkérdőjelezhetetlen áldozat” véleményem szerint árnyaltabb és kifejezőbb, ezért a következőkben ezt fogom használni. A többi szóba jöhető alternatívát (mint például feddhetetlen áldozat, tiszteletreméltó áldozat, vagy szavahihető áldozat) azért vettem el, mert mind csak egy-egy dimenzióját képesek megragadni a „megkérdőjelezhetetlenségnek”: a feddhetetlenség csak az erkölcsi, a tiszteletreméltóság a gender- és osztályhierarchia, a szavahihetőség pedig az igazmondás dimenzióit, miközben itt az áldozat narratívája mellett egész „figurájáról”, sőt a nemi erőszak körülményeiről (például hogy idegen volt-e az elkövető, több elkövető volt-e) is szó van.

⁷ Az „érdemtelen áldozat” fogalma rokonságot mutat az „érdemtelen szegények” (Gans 1992) fogalmával. Gans rámutat, hogy a szegények középosztálybeli normáktól eltérő életmódját és viselkedését jellemzően nem helyzetükkel és körülményeikkel, hanem erkölcsi hibáikkal magyarázzák, „érdemtelennek” minősítve őket. Az „érdemtelen szegénység” társadalmi konstrukciója igazolja a kudarcos intézményi megoldásokat, legitimálja az osztályhierarchiát és segíti a társadalmi normák fenntartását, még azokét is, amelyeket maga a középosztály már csak vonakodva, vagy egyáltalán nem gyakorol. Hasonlóképpen: az „érdemtelen áldozat” konstrukciója segít elleplezni az intézményrendszer hiányosságait, legitimálja a társadalmi nemek hierarchikus rendjét és segíti fenntartani a patriarchális normákat. Az érdemtelen áldozaton szintén olyan viselkedést kérnek sokszor számon, ami a mai társadalom szemében (ha nem történik erőszak) már nem számít normaszegésnek: ilyen a női alkoholfogyasztás, a miniszoknya hordás, vagy a szórakozóhelyre járás is.

Az elkövető szempontjából végiggondolva az áldozatiság hierarchiáját kiegészíthetjük egy fordított irányú elkövetői hierarchiával is, hiszen az áldozattípusokhoz szimbolikus értelemben tartozik egy-egy elkövetőtípus is: a „megkérdőjelezhetetlen áldozat” párja a sztereotipikus „valódi elkövető”, aki teljes mértékben felelős és elítélendő azért, amit tett. Ennek végletes verziója, a szakrális áldozat szimbolikus párja a „szörnyeteg” elkövető ördögi alakja (Greer 2012; DiBennardo 2018). Az „érdemtelen áldozat” szimbolikus párja ugyanakkor olyan elkövető, akinek a bűne bocsánatos, hiszen annak elkövetéséért nem egyedül ő a hibás: a felelősségen az áldozattal osztozik. Végül a „nem áldozat” párja a „nem elkövető”. Mivel ekkor fizikai erőszak nem történt, de nyilvános leleplezés esetén szimbolikus erőszak igen, a dramaturgiai reláció megfordul: az elkövetőből áldozat lesz, az áldozatból pedig elkövető (lásd: 2. ábra).

Saját szerkesztésű ábra Greer (2017) bizonyos fogalmainak felhasználásával.

2. ábra

Az áldozatiság hierarchiája nemi erőszak esetén

A megkérdőjelezhetetlen áldozatiság gender-aspektusa

A megkérdőjelezhetetlen áldozatiság a társadalmi megbecsültségtől, a tiszteletreméltóságtól, az pedig részben a gender-hierarchiában elfoglalt pozíciótól függ. Ennek kifejtéséhez Connell (2000) hegemon-maszkulinitás elméletére és az őt részben kritizáló, részben kiegészítő Schippers (2007) fogalmi rendszerére támaszkodom.

Connell többes számban beszél a maszkulinitásokról, melyek között hierarchikus viszonyt tételez. A gender-rend csúcsán a hegemon maszkulinitás áll, ami egyfajta normatív maszkulinitás, a férfiaság kvintesszenciája, melyet leggyakrabban sportolók, színészek testesítenek meg. A femininitások,

valamint a másfajta (például homoszexuális) maszkulinitások a hegemon maszkulinitás alá rendelődnek vagy marginalizálódhatnak a nemi rendben. (Connell 2000, Connell & Messerschmidt 2005). Connell érdeklődésének középpontjában a maszkulinitások közti viszonyok állnak, femininitásokkal csak érintőlegesen foglalkozik: a nemi rendhez és a maszkulin elvárásokhoz alkalmazkodó, a hegemon maszkulinitással „cinkos” viszonyban álló femininitást „hangsúlyozott femininitásnak” nevezi. Bár megjegyzi, hogy ezen kívül több más, elsősorban a lázadáson keresztül definiálódó femininitás is létezhet, a részletes elméleti kidolgozással adós marad. (Connell 1987, 183–188).

Schippers (2007) Connell elméletéből indul ki, de elveti a „hangsúlyozott femininitás” koncepcióját. A hegemon maszkulinitás helyett a maszkulinitás és femininitás közti viszonyt állítja elmélete középpontjába, amely viszony egyszerre komplementer és hierarchikus. Schippers úgy véli, hogy a nemi rend legitimitásához szükség van a hegemon maszkulinitás szimbolikus párjára, az őt kiegészítő, de hozzá képest alárendelt hegemon femininitásra. A hegemon maszkulinitás eleme lehet például a fizikai erő, az erőszak alkalmazásának képessége vagy a tekintély, amely tulajdonságok komplementer párjai: a fizikai gyengeség, törekenység, az erőszak alkalmazására való képtelenség és a szolgálatkészség a hegemon femininitás elemeivé válnak⁸. Schippers szerint a férfidominancia csakis úgy őrizhető meg, ha a hegemon maszkulinitást alkotó tulajdonságok a nők számára elérhetetlenek maradnak, ezért azok a nők számára megbélyegzéssel járnak együtt. Ezek a stigmatizált (Schippers szavaival „pária”) femininitások a hegemon femininitással alárendelt viszonyban állnak. Ugyanaz a tulajdonság tehát a maszkulinitás hierarchiában felfelé tolja a férfit és a femininitás hierarchiában lefelé tolja a nőt, így transzformálódnak a hegemon maszkulinitás részét képező viselkedésformák és tulajdonságok pária femininitássá: például a magas fokú szexuális aktivitás „kurva” (Schippers

⁸ Schippers „hegemon femininitás” és Connell „hangsúlyozott femininitás” fogalmának összehasonlítását megnehezíti Connell hangsúlyozott femininitás fogalmának kidolgozatlanlansága. Connell ugyanis nem reflektál arra, hogy az általa is említett példák, mint a szexuális fogadókészség, a férfi dominancia elfogadása, a háztartás és gyereknevelés feladatainak ellátása nehezen képzelhetők el ugyanazon „hangsúlyozott femininitás” részeként. Az értelmezést nehezíti, hogy a Connell által a hangsúlyozott femininitás archetípusának nevezett Marilyn Monroe figurája a szexualitás elemét hangsúlyozza túl, míg az egyébként szintén nők felé támasztott háziasszonyi és anyai elvárásoknak való megfelelés teljességgel hiányzik belőle (Connell 1987, 187–188) így a hangsúlyozott femininitás konkrét tartalma homályban marad.

2007; lásd még Youdell 2005; Rédei 2015 és Burnett et al. 2009), a szakmai sikeresség pedig „karrierista” pária femininitássá, ha nőkhöz kötődik.⁹

Noha a nemi rend csúcsán a hegemon maszkulinitás áll, és a patriarchális társadalomban a nők strukturálisan elnyomott helyzetben vannak, az áldozatiság hierarchiájában a gender szempont úgy is érvényesül, hogy nőként nagyobb az esély a legitim áldozati státusz elérésére, mint férfiként (Greer 2017, 22–23), hiszen a sztereotipikus áldozat (különösen nemi erőszak esetén) nő¹⁰ (Du Mont, Miller & Myhr 2003, 469). Másfelől azonban a femininitás-hierarchiában elfoglalt hely további hatást gyakorol arra, hogy a női áldozat végül hová pozicionálódik az áldozatiság hierarchiájában: a hegemon femininitás a „megkérdőjelezhetetlen áldozat”, míg a pária femininitás az „érdemtelen áldozat” képével mutat összefüggést¹¹.

A megkérdőjelezhetetlen áldozat osztály-aspektusa

A megkérdőjelezhetetlen áldozatiság a tiszteletreméltósággal (respectability), azon keresztül pedig az osztályhelyeztetel is szorosan összefügg. A tiszteletreméltóság Skeggs szerint (1997, 1–2) az osztályhelyzet legáltalánosabb jelölője, és az osztályok közötti különbségtétel kialakulásában meghatározó szerepet játszó mechanizmus. Emellett a tiszteletreméltóságban a gender és az osztály összekapcsolódik: a „lady” fogalmában megragadható idealizált nőiesség (Schippers szavaival élve: hegemon femininitás) fehér,

⁹ Schippers példái a pária femininitásokra a „hárpia” (*shrew*) a „leszbikus” (*lesbian*) és a „kurva” (*slut, bitch*). Schippersnél az autoritással rendelkező pária femininitás a „bitch”. Hazai kontextusban a szakmai sikerekkel, magas pozícióval és tekintéllyel rendelkező pária femininitásra én inkább a „karrierista” szót javaslom a pária femininitás jelölőjeként, hiszen ez a szó a magyar nyelvben egy szinte csak nőkre alkalmazott, és egyértelműen negatív töltetű fogalom, a „kurva” ugyanakkor nem utal tekintélyre vagy autoritásra.

¹⁰ A nemi erőszak esetén ez a sztereotípiát megfelel a statisztikák szerinti többségnek: a nemi erőszak áldozatainak nagyobb része nő vagy gyerek (Parti, Szabó & Virág 2017, 169). A gyerek áldozatok között szintén nagyobb arányban szerepelnek kislányok, mint kisfiúk (DiBennardo 2018, 11–12).

¹¹ Tóth Eszter Zsófia (2017, 53) már említett tanulmánya alapján a Kiss László-ügy középpontjában álló bűncselekmény elkövetésének idején, a ‘60-as évek Magyarországon hasonló mechanizmusok működtek a nemi erőszak áldozatának megítélésében. Noha a hivatalos ideológia szerint a nők egyenlőek voltak a férfiakkal, a szexualitás terén kettős mérce érvényesült, és éles határ húzódott az erkölcsös (hegemon femininitás) és erkölcstelen női viselkedés (pária femininitás) között. Az erkölcstelennek bélyegzett nemi erőszak áldozat pedig könnyen vált „érdemtelen áldozattá”: vele szemben jellemző volt a hatósági áldozathibáztatás gyakorlata. A könnyűvérűnek vagy erkölcstelennek minősítéshez sokszor elegendőnek bizonyult az is, ha az áldozat a hatóságok megítélése szerint túl könnyen és gyorsan ismerkedett, ételt-italt fogadott el, vagy egyszerűen csak nem beszélgetett elég hosszan a leendő partnerével (Tóth 2017, 44).

felsőbbsztálybeli femininitásként alakult ki Angliában a 19. század végére, amelyben a munkásosztálybeli femininitásoktól való megkülönböztetés és távolságtartás központi szerepet játszott. A munkásosztálybeli femininitás lett a szexuálisan túlfűtött és deviáns „másik”¹², míg a közép- és felsőosztálybeli femininitás a legpasszívabb és leginkább függő helyzetű, ugyanakkor a legmagasabb presztízzsel bíró, morálisan felsőbbrendű, tiszteletreméltóként megkonstruált femininitás (Skeggs 1997, 99).

Elemzésemben az osztályhelyzet vizsgálatakor Bourdieu elméletére támaszkodom, aki szerint osztálynak¹³ azon cselekvőkből álló halmazok nevezhetők, akik hasonló pozíciót foglalnak el a társadalmi térben. Adott egyén társadalmi térben elfoglalt helye pedig a különböző tőkefajtákkal (gazdasági, kulturális, társadalmi és szimbolikus tőkével) való ellátottságtól függ, amelyekkel az egyén rendelkezhet intézményesült, inkorporált vagy objektivált formában (1997, 166). Bourdieu ezen kívül kiemeli, hogy a cselekvők reprezentációs munkát végeznek annak érdekében, hogy társadalmi identitásukat – vagyis saját szemléletüket a világban elfoglalt pozíciójukról – másokkal elfogadtassák (1997, 168). Ennek a reprezentációs munkának egyik terepe lehet a diszkurzus.

A kutatás módszere

Jelen tanulmány középpontjában az áldozattal készült, *RTL Klub* „Fókusz Plusz” című műsorában május 7-én adásba kerülő interjú („Takáts Zsuzsanna interjú.” 2016) diszkurzuselemzése áll. A kritikai diszkurzuselemzés elméleti hagyományát követve a diszkurzusra mint szociális aktusra tekintek (Van Dijk 2011, 3) ami egyfelől a társadalmi kontextus által meghatározott, másfelől vissza is hat rá (Wodak 1997, 6). Konstitutív lehet abban az értelemben, hogy megerősítheti, újratermelheti a fennálló társadalmi, hatalmi viszonyokat, de abban az értelemben is, hogy formálja azokat (Fairclough, Muldering & Wodak 2011, 358). Ebből a valóságalkító tulajdonságából fakadóan a diszkurzus egyúttal az identitásalkotás kiemelt terepe (De Fina 2011, 263) ideértve az osztály- illetve gender-identitásokat is (Cameron 1997, 272).

Hall és Bucholz „az én és a másik társadalmi pozicionálásaként” definiálja az identitást (2005, 586). Úgy vélik, hogy az identitás a nyelvi

¹² A munkásosztály feltételezett szexuális devianciája szerepet játszik abban is, hogy munkásosztálybeli nemi erőszak elkövetőket könnyebben ítélnék el, míg ugyanazon osztálybeli nemi erőszak áldozatok kevésbé számítanak hiteles áldozatnak (Phipps 2009, 4–5).

¹³ Bourdieu ezt „papíron létező osztálynak” hívja, felhívva a figyelmet, hogy ez az osztályfogalom elméleti, valószínűségi, illetve logikai kategória.

gyakorlatoknak sokkal inkább a terméke, mint a forrása, ezáltal inkább társadalmi, mint pszichológiai jelenség. Az identitások emellett viszonylagosak és parciálisak, mindig más elérhető identitásokhoz képest konstruálódnak és erősen függenek az adott kontextustól, továbbá direkt és indirekt módon is előállhatnak (Hall & Bucholz 2005, 587–607). Ezek alapján a diszkurzusokban konstruálódó maszkulinitásokat, femininitásokat, valamint az osztályhelyzetre vonatkozó konstrukciókat diszkurzív identitásként fogom fel, csakúgy, mint az ezek révén indirekt módon előálló különféle áldozati pozíciókat, mint például az érdemtelen, vagy a megkérdőjelezhetetlen áldozatot. Az identitáskonstrukciók pedig a társadalmi kontextust is formálják: egyfelől az ügy megítélésére, a hitelességre, másfelől a társadalomban uralkodó hierarchikus (társadalmi nemi, illetve osztály) viszonyokra is hatással lehetnek.

Elemzésemben elsősorban az áldozat narratívájában megjelenő genderrel és osztályhelyzettel kapcsolatos, valamint az ezek révén indirekt módon előálló áldozati identitásokra fókuszálok. Fő célom annak megmutatása, hogy hogyan konstruálódik meg a megkérdőjelezhetetlen áldozati identitás, és ezen keresztül a hitelesség, valamint hogyan hat mindez vissza a társadalmi kontextusra. Mivel az áldozattal készült interjúra körülbelül az ügy közepén került sor, elkerülhetetlen, hogy röviden vázoljam az áldozat fellépését megelőző diszkurzusok fontosabb (áldozatot érintő) elemeit, hiszen ezek ismerete nélkül az áldozat narratívája sem lenne értelmezhető.

Az ismert elkövető és az ismeretlen áldozat

Az ügy kezdetétől az áldozat jelentkezéséig az áldozat teljesen ismeretlen, az elkövető országosan ismert volt. Kiss László heteroszexuális, felsőbb osztálybeli férfi. Az ügy kirobbanásakor 76 éves, egy egész (rendkívül sikeresnek mondható) életművel a háta mögött: a Magyar Úszó Szövetség szövetségi kapitánya és elnökségi tagja, több olimpiai bajnok úszó egykori edzője, lakóhelyének, Százhalombattának alpolgármestere és díszpolgára, egyben a helyi uszoda névadója, Prima Primissima díjjal és a Magyar Érdemrend Nagykeresztjével is rendelkező, köztisztviselőként álló ember. Ezek a körülmények az ügygel kapcsolatos diszkurzusokban is rendre felmerülnek. Gyárfás Tamás, a Magyar Úszó Szövetség akkori elnöke például így írja le a vele készült interjújában:

Kitüntetések garmadát kapta, mesteredző, az Edzői Testületnek az alelnöke, három ember kapott sportban olyan rangot, Gyarmati Dezső, Kemény Dénes és ő, amit elismertek [...] Ez az ember csodát művelt, nemzetközi tekintélyt vívott ki. („Gyárfás Tamás interjú” 2016).

A szakmai siker, a tekintély és a rang a hegemon maszkulinitás elemei. Mindez kiegészül az ifjú Kiss Lászlóra (és a két társtettesre) vonatkozó, a sikeresség mellett a szexuális vonzerőt is magában hordozó „csinos sztárúszók” hegemon maszkulinitást megtestesítő képével, akiknek „semmi szükségük nem volt arra, hogy erőszakot alkalmazzanak” mert „minden ujjukra jutott három” („Aczél Endre még mindig” 2016). A hegemon maszkulinitás és a felsőbb osztálybeli státusz egymást erősítve távolítja el Kiss Lászlót a „valódi elkövető” sztereotipikus képétől, ássa alá a vád hitelességét, és erősíti meg a védelem narratíváját.

Az áldozatról ezzel szemben az ügynek ezen a pontján a keresztneve mellett mindössze annyit lehet tudni, hogy már nem él. Ez az ismerethiány lehetőséget biztosít arra, hogy olyan megszólalók narratívái töltsék be az űrt, akik egykori önmagukat uszodai bennfentesként pozicionálva állítják, hogy az áldozatról információval rendelkeznek. Ezek a megszólalók úgy festik le az áldozatot, mint aki „szeretett kefélni” és „bevállalós csaj volt” („Aczél Endre még mindig” 2016), vagy „tekintélyes embernek volt a lánya, aki könnyen kapható volt” („Gyárfás Tamás interjú” 2016) illetve „csak utóbb döntött a feljelentés mellett, amikor nem sikerült megszarolnia a fiúkat” (Bayer 2016).

A „könnyen kapható” nő pária femininitás, a „tekintélyes ember lánya” konstrukció pedig az államszocializmus politikai osztályviszonyaival operál: a társadalmi tőke hangsúlyozása révén az áldozat és az elkövetők közti hatalmi viszonyok megfordítására törekszik. Mind a genderrel, mind az osztályhelyezettel kapcsolatos, áldozatra vonatkozó identitás a nemi erőszak történet hitelességének aláásását és a koncepció per narratíva erősítését szolgálja az „érdemtelen áldozat” és a „nem áldozat” konstrukciója, illetve ezek összemosása révén.

A fentiek rajzolja ki azt a diszkurzív teret, amelyben az *RTL Klub*hoz jelentkező áldozat megszólal. Takáts Zsuzsanna feltételezhető célja saját hitelességének megteremtése, reputációjának helyreállítása, az „érdemtelen áldozat” és a „nem áldozat” identitásától való eltávolodás. Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy ez a megszólalás egy TV-interjú szövege, ami azt jelenti, hogy az áldozat önreprezentációját, illetve annak lehetőségeit befolyásolják és keretezik egyrészt a riporter (Papp Gergely) által feltett kérdések, másrészt pedig a szerkesztés és vágás műveletei. Ebben a tekintetben a bemutatásra kerülő önreprezentációk az áldozat és a média közös konstrukcióinak is tekinthetők¹⁴. A riporter teszi fel a kérdéseket, amelyekre válaszolva az áldozatnak alkalma nyílik több idősíkban és több

¹⁴ Melyben ennek ellenére egyértelműen az áldozaté a fő szerep. Az interjú viszonylag tág teret biztosít az áldozatnak mondanivalója kifejtésére, a riporter ritkán szakítja félbe az áldozatot, és több támogató-egítő megjegyzést is tesz.

vonatkozásban megkonstruálni önmagát¹⁵. A tanulmány további részében a „megkérdőjelezhetetlen áldozat” diszkurzív konstrukcióját mutatom be annak gender-, illetve osztály dimenzióin keresztül.

Hegemón femininitások: a rendes kislány és az anya

Takáts helyzetének specialitása, hogy csak áldozat, de nem leleplező, ráadásul az ügy nyilvánossá tétele tőle teljesen függetlenül, az ő tudta és beleegyezése nélkül valósul meg. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a leleplező és a közte lévő távolság nagy, ami Boltanski szerint (1987, 41–44) a hitelességet erősíti, másrészt pedig azt, hogy vétlen a szimbolikus erőszakban. Takáts ezt rendre ki is hangsúlyozza: a vele készült interjúban arról beszél, hogy a leleplezés őt is váratlanul érte, de eleinte megkönnyebbült, hogy halottnak hiszik:

Örültem. Mert arra gondoltam, hogy engem legalább nem piszkálnak, egy halottnak megadják a tiszteletet és akkor nyugalom lesz, hisz a fiam se tudta ezt a történetet, és valahogy meg akartam ettől kímélni („Takáts Zsuzsanna interjú” 2016).

Az áldozati identitás itt indirekt módon konstruálódik meg, rávilágítva arra, hogy a médiabotrány és az azt övező megszólalások őt és a családját is megviselték, vagyis a leleplezéssel járó szimbolikus erőszaknak nem pusztán nem elkövetője, hanem egyenesen áldozata: a „nem piszkálnak”, „megadják a tiszteletet” „nyugalom lesz”, és a „kímélet” csupa vágyott, de meg nem valósult cselekmény. A konfliktuskerülés ezen túl Takáts femininitáskonstrukciójának is fontos építőköve. A (szimbolikus) erőszak elkövetésére való képtelenség és az empátia hangsúlyozása a jelenbeli genderidentitást hegemón femininitásként teremti meg. Ez a nem konfrontatív, nem bosszúszomjas, mások szempontjait előtérbe helyező, gondoskodó femininitás az anya szerepben, a gyermek védelmében csúcsosodik ki.

Nagyon megijedtem, mert nem akartam a gyereket ezzel terhelni. Ez egy szörnyű rossz érzés lehet egy fiúgyereknek, hogy ezt az édesanyjáról megtudja („Takáts Zsuzsanna interjú” 2016).

¹⁵ Ilyen kérdés például a „Milyen volt ez a 18 éves Zsuzsa?” vagy az apára vonatkozó elméletek szóba hozása: „Voltak olyan verziók, hogy az Ön édesapja, vagy az Ön apja nagyon befolyásos ember volt”.

A gondoskodó, empátikus, másokra gondoló anya figyelme pedig az interjú végére egy igazán nagyvonalú gesztussal kiterjed Kiss László családjára is.

A másik szörnyűség ebbe a dologba az ő családja, akikre sokat gondolok. Mint ahogy én meg akartam óvni az én fiamat, szörnyű lehet az ő családja is egy ilyen dologgal szembeül („Takáts Zsuzsanna interjú” 2016).

Az ügy másik sajátosságából kifolyólag – nevezetesen, hogy 55 évvel ezelőtti eseményről van szó - Takátsnak lehetősége nyílik arra, hogy a (jelenidejű) anya konstrukciójával párhuzamosan felépítse a (múltidejű) rendes kislány identitást is. Takáts először az őt ismerni vélő megszólalók érvelését diszkreditálja azzal, hogy elmondja, korábban egyáltalán nem ismerte az ügy egyik szereplőjét sem, nem volt úszó és nem is járt az uszodába. Ezzel egyúttal megteremt a lehető legnagyobb távolságot saját maga és az elkövetők között is, ami Boltanski szerint (1987, 41–44) – hasonlóan a leleplező és az áldozat közötti távolsághoz - szintén a hitelességet szolgálja.

Sokan azt mondták, hogy ismertek és én milyen..., kacérkodtam, meg nem tudom miket csináltam. Hát nem is ismerhettek, mert nem jártam le az uszodába egyáltalán („Takáts Zsuzsanna interjú” 2016).

Ezután következik a történet elbeszélése, és vele párhuzamosan a „rendes kislány” identitás felépítése. Ez tehát egy újabb viszonylagos identitáskonstrukció, a „könnyűvérű, kacér nő” korábbi megszólalók által konstruált identitásának ellenpontosására szolgál.

Nagyon sokat tanultunk, én egy nagyon szigorú gimnáziumba jártam, és egyenruha volt, hát ott olyan nem volt, hogy nem egyenruhába megyünk, olyan nem volt, hogy ha megtudták volna valakiről, hogy este 11 után megy haza, hát nem is tudom, hogy mi lett volna. [...] Tulajdonképpen előtte 2 héttel lettem 18 éves, már az is ugye egy nagy öröm volt, mert annyira szigorú rendszabályok között voltunk beszorítva, otthon se engedtek el soha, és akkor mindig azt mondták, hogy ha majd ha 18 éves leszel elmehetsz ide meg oda, tehát egyrészt megtörtént, hogy 18 éves lettem előtte ugye 2 héttel, egyrészt hogy befejeztük az érettségit és a jeles eredmény azért meglett, és hát nagyon készültem az egyetemi felvételekre. Én mindig is egy határozott és céltudatos lány voltam, fizikailag egy nagyon alulfejlett, 41 kilós, egy, a koromhoz képest egy fejletlen kis soványka kislány voltam, és [...] három barátnőmmel elmentünk a sportuszodába. [...] Akart velem intimebb kapcsolatot létesíteni, és mondtam, hogy szó nem lehet ilyenekről, nem azért jöttem, megdöbentem, azt mondta, márpedig innen úgyse mész ki, mert jönnek a többiek. És nem is akartam elhinni, mert mi az, hogy jönnek a többiek? [...] Aztán víz volt odakészítve ecettel, hogy ecetes vízbe

mosakodjak, [...] én azt se tudtam, hogy minek az ecet. [...] Egyszerűen a rendőrök alig akarták elhinni. Hát ugye odamegy a kis csontsovány kislány és sírva meséli, hogy... („Takáts Zsuzsanna interjú” 2016).

Az egyenruha, a szigorú rendszabályok, a szorgalom („nagyon sokat tanultunk”, „jeles eredmény”) és a szexuális ajánlat határozott elutasítása („szó nem lehet ilyesmiről”) mind a tisztességes, „rendes lány” identitást konstruálja meg, aki fiúk helyett csak a tanulással foglalkozik, érettségire, felvételre készül, és se hajlandósága, se lehetősége nem lenne arra az aktív szexuális életre, amire többen utaltak az áldozattal készült interjú előtt. A „rendes lány” mindezek miatt egyúttal naiv lány is: fel sem merül benne, hogy annak, hogy elmegy a fiúval a lakására, ilyen vége lehet („megdöbentem”, „azt hittem, hülyéskednek”), mint ahogy az ecetes víz fogamzásgátló funkciójáról sem hallott korábban soha. Mindezek a rafinált, szexuálisan tapasztalt, könnyűvérű női identitás ellenpontjaként szolgálnak.

A „rendes lány” konstrukción belül, illetve mellett, a nemi erőszak kontextustól nem függetlenül ugyanakkor legalább ilyen fontos a „kislány” identitás is. Takáts egymás után kétszer mondja el, hogy mindössze az események előtt két héttel töltötte be a 18-at. A 18. életév hagyományosan a gyermek- és felnőttkor közötti határt jelöli¹⁶, amit éppen átlépve Takáts ugyan hivatalosan felnőttnek számít az események megtörténtekor, mégis, a „kis” szó („kis 18 éves lányok megbeszéltek a kis ügyeinket”, „kis csontsovány kislány”) gyakori használata, a kicsinyítő képzők, valamint a (még) nem nőies test („alulfejlett”, fejletlen, kis soványka”) és a naivitás hangsúlyozása révén elbeszélésében sokkal inkább egy deszexualizált, testileg fejletlen gyerek, mint egy felnőtt nő áll előttünk. Minderre ráerősít a törékeny, fizikailag gyenge lány képe is: „41 kilós”, „soványka”, „csontsovány” mind a kicsinyítés, ezáltal az ártatlanság és az áldozatiság nyomatékosítására szolgálnak, a végletekig feszítve a hatalmi egyenlőtlenséget a három fiatal élsportoló és egykori önmaga között.

A cipész lánya és a háromdiplomás volt főmérnök

Az osztályhelyzetre vonatkozó önreprezentációk ismét két idősíkban értelmezhetők. A fiatalkori osztályidentitás alsóbb osztálybeli (kispolgári), ami az ügy sajátosságaiból fakadóan a hitelességet erősíti, hiszen a Kiss László

¹⁶ Takáts interjújában ugyan nem kerül elő, de a 18. életév betöltése nem csak a társadalmi konvenciók, hanem a jog szempontjából is fontos határ, (igaz, csak 2013 óta) ugyanis a 18. életévét be nem töltött áldozat sérelmére elkövetett nemi erőszak nem évül el.

ártatlansága melletti érvelés a koncepció per tételére, az pedig az áldozat szüleinek feltételezett társadalmi tőkéjére (Bourdieu 1997, 160–161) épült.

TZs: Ilyen döbbenetes ostobaságokat híreszteltek, hát a nevelőapám egy cipésmester volt, [...] volt egy kis üzletünk a Tolbuhin körúton, nagyon szépen dolgozott,

PG: De mégsem nevezhető egy befolyásos embernek.

TZs: Hát se. Hát egy cipésmester, hát semmi különös. („Takáts Zsuzsanna interjú” 2016).

A „cipész lánya”, mint kispolgári pozíció tehát egy újabb viszonylagos identitás: a „tekintélyes ember lánya” ellenpontjaként szolgál. A jelenbeli én, a három diplomával rendelkező volt főmérnök ezzel szemben a kulturális tőke alapján már középosztálybeli identitás-konstrukciónak mondható, amely egyrészt intézményesült formában: a diplomák számában, másrészt inkorporált formában: a narratíva összeszedettségében, az érvelés kimunkáltságában, a stílus visszafogottságában, valamint a megvillantott klasszikus műveltségben is tetten érhető (Bourdieu 1997, 157–158):

És azt tudom mondani mindenkinek, aki összevissza dobálózott meg sározott engem, és nagy csalódás volt, mert értelmes emberek is olyan butaságokat és olyan felelőtlenégeket és alaptalanságokat nyilatkoztak, [...] hogy egy francia filozófus mondta, a Chardin, hogy minden eldobott kő az ördög kövévé válik egyszer. („Takáts Zsuzsanna interjú” 2016).

Így konstruálódik meg a cipész lányából lett középosztálybeli értelmiségi, ami egyúttal társadalmi mobilitást feltételez. A szakmailag sikeres és a sikerért megdolgozó nő identitása ismét egy relációban értelmezhető: Kiss szakmai nimbuszának relativizálására szolgál, azzal igyekszik felvenni a versenyt. A hangsúly az egyéni teljesítményre, a „rengeteg tanulásra” és a „nagyon sok munkára” helyeződik, ami a társadalmi hierarchiában való felkapaszkodás tiszteletreméltó módja a rendszer kiszolgálásával, az abba való betagozódással szemben.

Nekem nagyon kellett igyekezniem, nagyon jó jegyeket kellett mindig is szerezniem, mert nem volt túl jó a származás, hogy felvegyenek az egyetemre, mert egyetemre akartam menni. [...] Énnekem három diplomám van, rengeteget tanultam és nagyon sokat dolgoztam egész életemben sajnos ilyen munkamániás voltam, én is sikeresnek érzem az életemet szakmailag, nem csak a Kiss úr dolgozott annyit, én is, ugyanúgy. („Takáts Zsuzsanna interjú” 2016).

Egyensúlyozás, feloldás

A sok munka, a szakmai sikerek és a vezető pozícióból fakadó tekintély („28–29 évesen már főmérnök voltam egy cégnél”), bár egyfelől megteremtik az (osztályhelyzethez kötődő) tiszteletreméltóságot, nem illeszkednek a patriarchális nemi rendben uralkodó, nők felé támasztott elvárásokhoz. Éppen ellenkezőleg, a hegemon maszkulinitás elemeit hordozzák, ami Schippers szerint megbélyegzéssel, a társadalmi nemi hierarchia aljára való lecsúszás veszélyével jár együtt.

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a szóban forgó korszak hivatalos ideológiája a nők és férfiak egyenlőségét hirdette (Pető & Szapor 2004, 178). Az – akár maszkulin területen – dolgozó nő teljes mértékben megfelelt az államszocialista ideológia nőképének¹⁷ (Pukánszky 2007, 556). Takáts narratívájában a karrier mégis problematizálódik: egyszerre ad okot büszkeségre („én is sikeresnek érzem az életemet szakmailag”) és mentegetőzésre („sajnos ilyen munkamániás voltam”). Ennek egyrészt oka lehet, hogy a nemek közti megvalósult egyenlőséget hirdető politikai propaganda ellenére a szexista attitűdök és a nőkkel szemben támasztott tradicionális szerepelvárások a Kádár-korszakban is tovább éltek (Acsády 2018, 4–5). Másrészt számolnunk kell azzal, hogy az áldozat narratívája visszaemlékezés, melyben a múlt elbeszélését befolyásolják a beszélő „jelenbeli identitás-szükségei” (Murai & Tóth 2014, 57–58), tehát abban nem csak a korabeli, hanem a jelenbeli nőkkal szembeni elvárások is szerepet játszhatnak¹⁸.

Takáts narratívájában tehát a karrier fontos, ám problematikus elem, amelyet ugyanakkor folyamatosan ellensúlyoz a rendes kislány, a fizikailag gyenge nő és a gondoskodó anya (deszexualizált) identitás-konstrukcióival. Ezáltal egyfajta kényes egyensúly jön létre az áldozat maszkulin (nem elfogadott, magyarázatra szoruló) és feminin (elfogadott, elvárt, így magyarázatra nem szoruló) tulajdonságai, jellemvonásai között, megkonstruálva a fizikailag gyenge, de lelkileg erős női identitást („én mindig is egy határozott és céltudatos lány voltam, fizikailag egy nagyon alulfejlett”), a nemi erőszak túlélőjét:

¹⁷ Ennek ellenére a nemi szegregáció mind horizontális, mind vertikális értelemben jellemző maradt, a jól jövedelmező szakmák legalább 90%-ban férfiak által dominált területek voltak, a felsőbb szintű vezetésben pedig szinte kizárólag férfiak ültek (Acsády 2018, 5).

¹⁸ A rendszerváltás után ismét felerősödtek a nők hagyományos szerepeit hangsúlyozó, a családot középpontba állító ideológiák (Schadt & Pótó 2014, 221–222). A 2010-től hatalmon lévő Fidesz-kormány kommunikációja pedig szintén elsősorban a gondoskodó szerepen keresztül, családayaként képzei el a nőt (Grzebalska & Pető 2018).

Most hozzátéve, hogy ha én nem vagyok egy ilyen erős jellem. És még nekem is ennyi évbe telt, hogy összeszedjem magam. („Takáts Zsuzsanna interjú” 2016).

A feszültséget Takáts tehát egyfelől hegemon femininitáskonstrukcióval csökkentti, a végső feloldást azonban az adja, hogy ennek a potenciálisan támadható keménységnek, határozottságnak, karrierközpontúságnak („sajnos ilyen munkamániás voltam”) lehetséges okaként a rajta elkövetett erőszakot nevezi meg, amivel átvágja a tiszteletreméltó osztályhelyzet és a tiszteletreméltó femininitás összeegyeztethetlenségének gordiuszi csomóját.

Talán ez is ebből eredezik, annyira határozottá váltam mindenbe és keménnyé, hogy alig 28–29 évesen már főmérnök voltam egy cégnél. ... Lehet, hogy ezért volt, hogy ezzel kompenzáltam ezt az eseményt, hogy a férfiakat típortam [nevet] hát nem tudom. („Takáts Zsuzsanna interjú” 2016).

Takáts itt azt feltételezi, hogy a sikerhez szükséges maszkulin tulajdonságai, a határozottság és a keménység részben éppen az erőszak által jöttek létre, ami így nem mástól, mint a nőiességtől (a hegemon femininitás bizonyos elemeitől) fosztotta meg őt. Azzal, hogy a szakmai sikerességet, a keménységet és a határozottságot magyarázatra szoruló tulajdonságként jeleníti meg, ráadásul mindennek eredőjeként a nemi erőszakra mutat vissza, ő maga is azt sugallja, hogy karrierje egy abnormalis esemény abnormalis következménye, nem pedig olyasmi, amit mindentől függetlenül a saját erejéből is elért volna. Mindezek mellett megerősíti a „karrierista nő” („munkamániás voltam”, „férfiakat típortam”) és a nemek közti hierarchia elkerülhetetlenségének (ha nem a nő, akkor a férfi az alávetett) sztereotípiáit is.

Konklúzió

A Kiss László-ügyben a korábban halottnak hitt áldozat, Takáts Zsuzsanna előkerülése és a vele készített interjú hozott fordulatot. A korábban tagadó Kiss László a társadalmi nyomás hatására nyilvánosan bocsánatot kért, a nevét mintegy rituálisan leverték a róla elnevezett uszodáról, és a médiában nyilvánosan megszólalók közül is alig maradt olyan, aki az áldozattal készült interjú után is az elkövető mellé állt volna.

Ennek egyik oka a leleplező, az áldozat és az elkövető közötti távolságok nagysága, vagyis hogy sem a leleplező és az áldozat, sem az áldozat és az elkövető(k) között nem volt kapcsolat. Másik oka a

„megkérdőjelezhetetlen áldozat” diszkurzív konstrukciója, ami lehetővé tette, hogy Takáts sikeresen mozduljon felfelé az áldozatiság hierarchiájában. A megkérdőjelezhetetlen áldozatiság fontos eleme az idegen és túlerőben lévő elkövetők képe mellett a gender- illetve osztályhierarchiában elfoglalt pozíció is. A megkérdőjelezhetetlen áldozatiság gender aspektusát illetően a schippersi értelemben vett hegemon femininitások: a „rendes kislány” és az „anya” deszexualizált identitásai játszottak fő szerepet. Másik aspektusában, az osztályhelyzetre vonatkozó önreprezentációk terén ugyanakkor a sajátos közép-kelet-európai történelmi helyzet egy csavart eredményezett: az államszocialista rendszerben, különösen a koncepciók per érvelésével szemben éppen az alsóbb osztálybeli identitáspozíció vált hatalomfosztottsága révén hitelessé, és az ebből a helyzetből önerőből felkapaszkodó, tekintélyes kulturális tőkét felhalmozó középosztálybeli identitás vált kétszeresen is tiszteletreméltóvá.

A tiszteletreméltóság két dimenziója ezen a ponton került ellentmondásba egymással: azt látjuk, hogy míg a hegemon maszkulinitás és a felsőbbosztálybeli identitás egymást erősítették az elkövető mellé álló diszkurzusok esetén, az áldozat narratívájában a hegemon femininitás és a kispolgáriból középosztálybelivé váló osztályhelyzet a „kARRIERIZMUS” bélyege miatt inkább feszültségben állnak egymással, amit Takáts a nemi erőszak traumájára való hivatkozással tudott feloldani.

Takáts diszkurzív stratégiája tehát egyéni szinten teljes mértékben sikeresnek mondható, ugyanakkor a kritikai diszkurzuselemzés szerint azt is érdemes megvizsgálni, hogy hogyan hat vissza mindez arra a társadalmi kontextusra, amelyben megszületett, nevezetesen a hierarchikus nemi viszonyokra és az osztályszerkezetre. Ezzel kapcsolatban azt állapíthatjuk meg, hogy a hitelesség megteremtéséhez szükségesnek tűnnek az (osztályhelyzettől sem független) nyelvi és intellektuális kompetenciák, valamint a fennálló nemi rendben és osztályhierarchiában való felfelé törekvés, amivel azonban maga az áldozat is elfogadja és megerősíti azokat. A fizikailag gyenge, törékeny, szinte még gyermek „rendes lány” és a kemény, határozott, sikeres nő és anya identitás-konstrukciója részben igazolta, részben megkérdőjelezte a patriarchális értékrendet. Az a körülmény ugyanakkor, hogy Takáts „maszkulin” vonásainak és szakmai sikereinek legitimációját a nemi erőszak traumájában vélte megtalálni, ismét visszabillentette a mérleg nyelvét a patriarchális társadalmi rend újratermelésének irányába.

Felhasznált irodalom

Acsády, Judit. 2018. „Államszocializmus – nők – ellenzékiesség”. *TNTeF* 8 (1): 1–15.

- Benedict, Helen. 1992. *Virgin or Vamp. How the Press Covers Sex Crimes*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Bohner, G., F. Eyssel, A. Pina, F. Siebler & G. T. Viki. 2009. „Rape myths acceptance: Cognitive, affective and behavioural effects of beliefs that blame the victim and exonerate the perpetrator”. In M. A. T. Horvath, & J. M. Brown (eds.) *Rape: Challenging contemporary thinking*. Cullompton, UK, Willan Publishing, 17–45.
- Boltanski, Luc. 1987. *Leleplezés és igazságérzet. Avagy hogyan lehet úgy tiltakozni, hogy közben normálisak maradjunk? Szociológiai füzetek 43*. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ.
- Bourdieu, P. 1997. „Gazdasági tőke, társadalmi tőke, kulturális tőke.” In Angelusz R. (szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum. 156–177.
- Burnett, A, J. L. Mattern, L. L. Herakova, D. H. Kahl, C. Tobola & S. E. Bornsen. 2009. „Communicating/Muting Date Rape: A Co-Cultural Theoretical Analysis of Communication Factors Related to Rape Culture on a College Campus.” *Journal of Applied Communication Research* 37 (4): 465–485.
- Burt, Martha. 1980. „Cultural myths and supports for rape.” *Journal of Personality and Social Psychology*. 38 (2): 217–230.
- Cameron, Deborah. 1997. „Performing Gender Identity: Young Man’s Talk and the Construction of Heterosexual Masculinity.” In S. Johnson & U. H. Meinhof (eds.) *Language and Masculinity*. Oxford: Blackwell, 47–64.
- Christie, Nils. 1986. „The Ideal Victim.” In E. Fattah (ed.). *Crime Victim to Crime Policy*. London: Palgrave Macmillan, 17–30.
- Connell, R. W. 1987. *Gender and power: Society, the person and sexual politics*. Cambridge: Polity Press.
- 2000. *The men and the boys*. Australia: Allen & Unwin.
- Connell, R.W. & James W. Messerschmidt. 2005. „Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept.” *Gender and Society* 19 (6): 829–859.
- De Fina, Anna. 2011. „Discourse and Identity.” In Teun A. Van Dijk (ed.) *Discourse Studies. A multidisciplinary introduction. 2nd ed.* London: Sage Publications, 263–285.
- DiBennardo, Rebecca A. 2018. „Ideal Victims and Monstrous Offenders: How the News Media Represent Sexual Predators.” *Socius* 4: 1–20.

- „[Beköszöntött a tavasz az áprilisi toplistákba.](#)” 2019. *Digitális Közönségmérési Tanács*.
- Du Mont, J., Karen-Lee Miller, & T. L. Myhr. 2003. „The Role of ‘Real Rape’ and ‘Real Victim’ Stereotypes in the Police Reporting Practices of Sexual Assaulted Women”. *Violence against Women* 9 (4): 466–486.
- Estrich, S. 1987. *Real Rape. How the legal system victimizes women who say no*. Harvard University Press.
- Fairclough, N., J. Mulderring & R. Wodak. 2011. „Critical Discourse Analysis”. In: Teun A. Van Dijk (ed.) *Discourse Studies. A multidisciplinary introduction. 2nd edition*. London: Sage Publications. 357–378.
- Gans, Herbert J. 1992. „Mire szolgálnak az érdemtelen szegények?” *Esély* (3): 3–16.
- Greer, C. & E. McLaughlin. 2012. „Media justice: Madeleine McCann, intermediatization and ‘trial by media’ in the British press.” *Theoretical Criminology*. 16 (4): 395–416.
- Greer, C. 2017. „News Media, Victims and Crime.” In P. Davies, C. Francis, & C. Greer (eds.) *Victims, Crime and Society*. London: SAGE. 20–49.
- Grzebalska, Weronika & Pető, Andrea. 2018. „The gendered modus operandi of the illiberal transformation in Hungary and Poland”. *Women’s Studies International Forum* 68: 164–172.
- Hall, Kira & Mary Bucholtz. 2005. „Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach.” *Discourse Studies* 7 (4–5): 585–614.
- Herman, J. 2015 (1992). *Trauma and Recovery. The Aftermath of Violence. From Domestic Abuse to Political Terror*. New York: Basic Books.
- Murai, András & Tóth Eszter Zsófia. 2014. *Szex és szocializmus avagy „Hagyjuk a szexualitást a hanyatló Nyugat ópiumának?”* Budapest: Libri Kiadó.
- Parti, Katalin, Szabó Judit & Virág György. 2017. „A szexuális erőszak jellemzői egy aktakutatás tükrében.” In Parti Katalin (szerk.) *Szexuális erőszak: mítosz és valóság. Kutatások a szexuális erőszakról*. Budapest: Országos Kriminológiai Intézet. 159–198.
- Payne, D. L., K. A. Lonsway & L. F. Fitzgerald. 1999. „Rape myth acceptance: Exploration of its structure and its measurement using the Illinois Rape Myth Acceptance Scale.” *Journal of Research in Personality* 33 (1): 27–68.

- Pető, Andrea & Szapor Judit. 2004. „Women and 'the alternative public sphere': toward a new definition of women's activism and the separate spheres in East-Central Europe.” *NORA*. 12 (3): 172–181.
- Phipps, A. 2009. „Rape and Respectability. Ideas About Sexual Violence and Social Class.” *Sociology* 43 (4): 667–683.
- Pukánszky, Béla. 2007. „Nőkép, női szerepek és iskoláztatás a második világháború után”. *Educatio* 2007 (4): 551–564.
- Rédai, Dorottya. 2015. [„Gender dichotómia a szexuális öröm diskurzusaiban.”](#) *Socio.hu. Társadalomtudományi Szemle* 1.
- Schadt, Mária & Pótó Zsuzsanna. 2014. „A strukturális változások hatása a nők társadalmi szerepeire és a családszerkezet átalakulására”. In Spéder Zsolt (szerk.) *A család vonzásában - Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 217–243.
- Schippers, Mimi. 2007. „Recovering the feminine other: masculinity, femininity, and gender hegemony.” *Theory and society* 36 (1): 85–102.
- Skeggs, B. 1997. *Formations of Class and Gender: Becoming Respectable*. London: SAGE.
- Szabó, Judit & Virág György. 2017. „A nemi erőszak mítosza.” In Parti Katalin (szerk.) *Szexuális erőszak: mítosz és valóság. Kutatások a szexuális erőszakeről*. Budapest: Országos Kriminológiai Intézet, 201–237.
- Tóth, Eszter Zsófia 2017. „Nemi erőszak a szocialista időszak rendészeti diskurzusaiban.” In: Parti Katalin (szerk.) *Szexuális erőszak: mítosz és valóság. Kutatások a szexuális erőszakeről*. Budapest: Országos Kriminológiai Intézet, 37–56.
- Van Dijk, Teun A. 2011. „Introduction: The study of discourse.” In Teun A. Van Dijk (ed.) *Discourse Studies. A multidisciplinary introduction. 2nd ed.* London: Sage Publications.
- Virág, György. 2001. *A szexuális erőszak áldozatai. Phd értekezés*. Miskolc: Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Intézete, Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszék.
- Virágh, Enikő 2019. „Cinkosság és szolidaritás: Identitás-konstrukciók egy nemi erőszak-ügy kapcsán.” *TNTeF*. 9 (1): 112–131.
- Wodak, Ruth. 1997. „Introduction: Some important issues in the research of gender and discourse.” In Ruth Wodak (ed.) *Gender and Discourse* London: Sage Publications, 1–20.

Youdell, D. 2005. „Sex-gender-sexuality: how sex, gender and sexuality constellations are constituted in secondary schools.” *Gender and Education* 17 (3): 249–270.

Sajtó

„[Aczél Endre még mindig Kiss áldozatát hibáztatja.](#)” 2016. *Index.hu*.

„[Exkluzív: Kiss László újabb áldozata vall.](#)” 2016. *TV2*.

„[Gyárfás Tamás interjú.](#)” 2016. *ATV.hu*.

„[Kiss László tagadja az erőszakot.](#)” 2016. *Origo.hu*.

„[Kiss László újabb áldozata állt ki a nyilvánosság elé.](#)” 2016. *24.hu*.

„[Most már saját városa is kiállhat Kiss László mögül.](#)” 2016. *bvg.hu*.

„[Sportbotrányok 2016-ban – Kiss László-ügy?](#)”. 2016. *24.hu*.

„[Takáts Zsuzsanna interjú.](#)” 2016. *RTL Klub*.

Bayer Zsolt. 2016. „[Gyalázat.](#)” *magyarhirlap.hu*.